

## **Blanka Řeháková: PŘÍJMY A SPRAVEDLNOST: TOLERANCE ČESKÉ VEŘEJNOSTI K PŘÍJMOVÝM NEROVNOSTEM V ROCE 1992 A 1995**

Pramen: Sociologický časopis, 1/1997, s. 69 - 84.

---

*Blanka Řeháková je členkou výzkumného týmu zabývajícího se problematikou sociální stratifikace v Sociologickém ústavu AV ČR v Praze. Výzkumy, jejichž výsledky jsou v článku interpretovány, byly provedeny v rámci projektů, na něž byly Sociologickému ústavu uděleny granty. V níže uvedeném textu převzatém ze Sociologického časopisu nebylo možno uvádět bohaté odkazy na literaturu a obsáhlou tabulkovou část, na něž při hlubším zájmu odkazujeme. Text bylo nutno s ohledem na zkrácení obsahu upravit pro udržení návaznosti a smyslu textu.*

---

Když člověk posuzuje svůj vlastní příjem nebo příjmy druhých, nečiní tak jen na základě jeho směnné hodnoty, ale též na základě jeho morálního úsudku, který je ovlivněn zejména názory na ideály spravedlnosti. Principy spravedlivého přidělování na mikroúrovni (tj. ty, které určují, jaký příjem je přiměřený pro nějakou jednotku, např. jednotlivce, rodinu, domácnost), nabývají tří forem: Někteří lidé jsou přesvědčeni, že přidělování příjmů jednotkám by mělo kladně souviset s tím, jak jednotka přispěla k tomu, čeho dosáhla určitá sociální skupina, do které jednotka patří (princip zásluhovosti - the equity principle); jiní naopak věří, že přidělování příjmů by mělo být určováno potřebností jednotky (princip potřeby - the need principle); další se pak domnívají, že všechny jednotky by měly dostat stejně nebo alespoň skoro stejně (princip rovnosti - the equality principle).

Tyto různé principy pak také operují s různými charakteristikami jednotek, tj. každý z nich považuje za relevantní odlišné druhy vlastností. Vedle těchto morálních principů existují však i další, a sice *princip nabídky a poptávky* na trhu práce, kdy mzda je cenou, která stoupá, je-li na trhu nedostatek odborníků určité profese.

Na rozdíl od principů na mikroúrovni, principy na makroúrovni neoperují ani s charakteristikami jednotek, ani se souladem mezi charakteristikami a odměňováním jednotek. Na makroúrovni je kladen hlavní důraz na to, splňuje-li rozdělování příjmů požadavky spravedlnosti rozdělování. Nejhrubší klasifikace principů spravedlnosti na makroúrovni rozlišuje pouze mezi principem rovnosti (ten je tedy současně mikro i makro) a principem nerovnosti. Informativnější klasifikaci můžeme dostat např. tehdy, když budeme postulovat kontinuum rovnost - nerovnost.

Principy zásluhovosti a potřeby jsou v logické konzistenci s principem rovnosti uvažovaném na makroúrovni pouze tehdy, když přínosy a/nebo potřeby jsou mezi jednotkami dané

sociální skupiny stejně rozdělené. Ve všech ostatních případech jsou mikroprincipy zásluhovosti a potřeby konzistentní s makroprincipem nerovnosti.

Spory, je-li spravedlivá rovnost nebo nerovnost, se vedou od nepaměti. Známy je např. už Aristotelův názor, že stejná odměna lidem, kteří přispěli různým dílem, vyvolává sociální disharmonii. Nejčastějším argumentem pro ospravedlnění nerovností je, že příjem má mít roli motivace k investování do lidského i materiálního kapitálu a odměny za vynaložené úsilí. Jsou-li tato tvrzení správná a upřednostňujeme-li prosperitu před chudobou, pak jsou určité nerovnosti ospravedlnitelné.

Příjmové nerovnosti v bývalém Československu byly mimořádně malé a po dlouhou dobu téměř neměnné. Podle Večerníka se nivelizační trendy vyskytovaly ve třech vlnách, z nichž každá následující byla intenzivnější než předchozí (za 2. světové války, na jejím konci a na přelomu čtyřicátých a padesátých let). Základní rysy příjmových nerovností, které se takto vytvořily, zůstaly v podstatě zachovány po příštích třicet let. Rovnostářská ideologie v období socialismu u nás našla živnou půdu. Její kořeny mohou sahát až do doby husitského hnutí (Matějů). Havelka se domnívá, že zdrojem naopak může být skutečnost, že česká společnost 19. století, kdy došlo k jejímu vzestupu, byla v důsledku pobělohorského vývoje sociálně neúplná, protože v ní chyběly některé třídy a vrstvy (např. zvláštní vrstva buržoazie hromadící bohatství na základě vzdělání) a zejména národní šlechta.

Bez ohledu na výklad zdrojů českého rovnostářství, Československo roku 1989 patřilo k nejnivelizovanějším zemím na světě. Změny, které nastaly po listopadu 1989, otevřely cestu k tržní ekonomice, a tedy k jinému sociálně ekonomickému fungování příjmových nerovností. Do role vládnoucí ideologie se postupně prosazuje ideologie zásluhová, která tak po dlouhé době vytěsňuje ideologii rovnostářskou. Obyvatelstvo se dostalo poprvé za padesát let do situace, kdy se příjmové nerovnosti začaly zvětšovat, a to významně. Nelze se proto divit, že platové rozdíly se stávají citlivým tématem. Zatímco v roce 1991 tvořily odpovědi, že rozdíly v příjmech jsou příliš velké 30,4 %, byl tento podíl v roce 1995 už 44,5 %. Podíl odpovědí, že rozdíly jsou příliš nebo spíše velké vzrostl z 69,5 % na 81,6 %.

Cílem této práce, vycházející z výsledků dvou reprezentativních sociologických výzkumů, je proto zjistit, zda veřejnost v České republice roku 1995:

- a) se domnívala, že rozdíly v příjmech jsou opodstatněné v tom smyslu, že povolání, která vyžadují více vzdělání a dovedností, tj. kulturního či lidského kapitálu, by měla být odměňována více;
- b) byla zajedno ohledně výše zaslouženého příjmu pro různá povolání;
- c) měla soudržné názory na případný nesoulad mezi skutečnými (tj. jak je odhadovala) a zaslouženými příjmy;
- d) změnila své cítění příjmových nerovností oproti stavu v roce 1992.

Posuzování spravedlnosti určitého přidělení nebo rozdělení příjmů je silně závislé na formulaci otázky. Je-li otázka formulována v termínech příjmů směřujících k jednotkám, které mají určité potřeby a které vyvíjejí určité úsilí, jsou pak odpovědi založeny zejména na mikroprincipech spravedlnosti. Otázky, o které se opírá naše analýza, jsou operacionalizací soudu, který v sobě zahrnuje jak mikroprincipy, tak makroprincipy.

#### HYPOTÉZY:

I přesto, že česká společnost tradičně inklinuje k rovnostářství a má za sebou čtyřicet let života v rovnostářském a antimeritokratickém socialistickém systému, domníváme se, že platí:

*Hypotéza 1:* Veřejnost měla v obou zkoumaných letech koherentní názory na příjmové nerovnosti a považovala jejich existenci za spravedlivou (tj. připouštěla nezanedbatelné rozdíly mezi zaslouženými příjmy).

*Hypotéza 2:* Veřejnost měla po oba roky rozdílné názory, jak by příjmové nerovnosti měly být velké. Tolerance k nerovnostem byla v roce 1995 významně větší než v roce 1992.

*Hypotéza 3:* Ženy byly méně tolerantní k příjmovým nerovnostem a obecně považovaly za zasloužené nižší příjmy než muži.

*Hypotéza 4:* Alternativně formulovala varianty závislosti pohledu na věku, tj. zda buď starší nebo naopak mladší považuje menší nerovnosti za spravedlivé.

*Hypotéza 5:* Čím větší finanční tíseň domácnosti, ve které člověk žil, tím menší nerovnosti považoval za spravedlivé a naopak.

*Hypotéza 6:* Dělníci byli méně tolerantní k nerovnostem než ostatní třídy, zatímco vyšší odborníci považovali za spravedlivé větší nerovnosti než ostatní.

*Hypotéza 7:* Alternativně formulované varianty závislosti pohledu na vzdělání.

*Hypotéza 8:* Lidé politicky vpravo považovali za legitimní větší nerovnosti než lidé levicově orientovaní.

*Hypotéza 9:* Pocit, že skutečný vztah mezi nízkými a vysokými příjmy je nespravedlivý, mezi roky 1992 a 1995 zesílil.

*Hypotéza 10:* Pocit, že skutečný vztah mezi nízkými a vysokými příjmy je nespravedlivý, byl v roce 1995 tím silnější, čím byl člověk mladší, méně vzdělaný, levicověji orientovaný a čím větší finanční tíseň byl vystaven.

#### DATA A METODY

Data pocházejí z výzkumů Sociální nerovnosti (v roce 1992, soubor 678 respondentů) a Sociální spravedlnost (v roce 1995, soubor 1246). K metodám odkazujeme na článek v Sociologickém časopisu.

## VÝSLEDKY

Z velkého objemu informací uvedených ve článku (viz tam) uvádíme jen stručný výtah. K hypotéze 1 se potvrdilo, že normy týkající se příjmových nerovností v ČR existují. Veřejnost neodpovídala nahodile, v obou letech se profese rozpadly do tří skupin: nízký status (např. dělník v továrně, prodavač), střední (vlastník malého obchodu apod.) a vysoký status (např. právník, ředitel). Potvrdila se i hypotéza č. 2. Veřejnost v obou sledovaných letech nebyla zajedno v tom, jak by se měly spravedlivé příjmy mezi statusovými kategoriemi odlišovat. Tabulky potvrdily i hypotézu č. 3: muži zvedali příjmy nízkých, středních i vysokých statusových kategorií a byli rovněž tolerantnější v otázce poměrů vysokých a nízkých příjmů. Z regresní analýzy vyplynulo, že čím mladší člověk, tím vyšší příjem považoval za zasloužený pro nízké a střední statusové kategorie, zatímco názor na výši zaslouženého příjmu vysoké statusové kategorie se s věkem významně neměnil. V podstatě se tedy potvrdila hypotéza č. 4, tj. že mladší lidé zvyšovali hladiny spravedlivých příjmů, ale současně byli více nakloněni principu rovnostářství než starší. Efekt velikosti finanční tísně domácnosti (hypotéza 5) se plně potvrdil všude tam, kde se soudy týkaly nízké statusové kategorie, tj. u výše jejího zaslouženého příjmu. Hypotéza č. 6 se ukázala velmi přímočará oproti komplikovanějším zjištěním. Role vzdělání předpokládaná v hypotéze 7 se potvrdila v alternativě: čím méně let strávených vzděláním, tím menší příjmové nerovnosti byly považovány za legitimní. Směr působení politické orientace byl takový, jak ho předvídala hypotéza 8. Výsledky výzkumů potvrdily i hypotézu 9 a 10.

## ZÁVĚR

Česká veřejnost měla v roce 1995 jasné názory na zasloužené příjmy jedenácti profesí, které pokrývaly celé rozpětí od nekvalifikovaných až po vysoce kvalifikované a rozdělila je tak do nízké statusové kategorie (nekvalifikovaný dělník v továrně, prodavač v obchodním domě, zemědělský dělník, kvalifikovaný dělník v továrně), střední (vlastník malého obchodu, obvodní lékař) a vysoké (právník, ředitel velkého podniku, ministr, soudce NS, majitel velké továrny). Prakticky nikdo neuznával princip rovnosti, ani něco tomu blízkého mezi zaslouženými příjmy různých statusových kategorií. Existovala široká shoda o hierarchii příjmů, ale ne o velikosti nerovností. Různé skupiny lidí považovaly různě velké nerovnosti za morálně ospravedlnitelné. Největší rozdíly pozorujeme v názorech na legitimní velikost vysokých příjmů a potažmo poměru vysokých a nízkých příjmů. Tyto rozdíly byly navíc jak sociálně, tak politicky strukturované, a stávají se tak součástí demokratického politického boje. Menší tolerance k nerovnostem mezi vysokými a nízkými příjmy byla vlastní ženám a kvalifikovaným dělníkům, větší nerovnosti naopak podporovali vyšší odborníci. Dále se ukázalo, že čím byl člověk mladším, čím kratší dobu se vzdělával, čím více byl politicky vlevo a čím větší finanční tíseň v domácnosti zažíval, tím menší nerovnosti považoval za legitimní.

Pozitivním zjištěním, alespoň na první pohled, bylo zvětšení tolerance k nerovnostem mezi příjmy nízké a vysoké statusové kategorie. Kladný náboj této skutečnosti je oslaben pochybnostmi, zda důvodem uznání legitimacy větších nerovností bylo skutečné ztotožnění se s principem, že vysoce odborná práce musí být placena mnohem lépe než nekvalifikovaná, a nebo prostě fakt, že skutečné nerovnosti, tak jak je společnost reflektovala, se zvětšily. Podle teorie, kterou navrhli Walster a kol., totiž pocit nespravedlnosti motivuje lidi k tomu, aby obnovili pocit spravedlnosti. Lidé, kteří se nacházejí v nevyvážených situacích, buď mění tyto situace, nebo mění svá hodnocení těchto situací. A protože je psychologická korekce snazší, bývá uplatňována mnohem častěji. Pokud bychom se ztotožnili s touto teorií a aplikovali ji na naši situaci, pak zvětšení tolerance k nerovnostem mezi zaslouženými příjmy mohl být pouze prostředek, kterým se lidé vyrovnávali s růstem nerovností mezi skutečnými příjmy.

Dalším důležitým zjištěním je zesílení pocitu, že skutečné, subjektivně vnímané nerovnosti mezi nízkými a vysokými příjmy jsou nespravedlivé. K tomuto jevu došlo i přesto, že se zvětšila tolerance k nerovnostem, a o to je závažnější. Jak vyplynulo z naší analýzy, rozdíly v síle pocitu nespravedlnosti v roce 1995 byly opět strukturovány sociálně a politicky, podobně jako názory na velikost nerovností, které lze ještě považovat za morálně ospravedlnitelné. Z těchto důvodů se domníváme, že téma distributivní spravedlnosti se stalo tématem, které rozděluje společnost a může v ní vyvolat napětí.

#### OTÁZKY:

1. Jak lidé hodnotí svoji příjmovou situaci v kategoriích spravedlnosti?
2. Jak lze souhrnně vystihnout závěry komparace výsledků dvou provedených sociologických výzkumů?
3. Jaký je smysl formulování hypotéz?